

merült: nem kellene és lehetne-e egy egyházi gyűjtéssel elviselhetőbbé tenni e szegény özvegyek életét? A főtanács elfogadta a szabályzatot s köszönetet mondott a készítőknél, dr. Gál Kelemennek és dr. Gál Zsigmond tanácsosnak.

18. FEJEZET.

Gazdasági ügyek.

Mikor Ferencz József püspök lett, az egyháznak az Augusztinovics-féle ladamosi alapítványi birtokon és a kolozsvári tanári házakon kívül semmi gazdasága nem volt. Ingatlanszerzési törekvések első nyomával 1863-ban (E. K. T. 326. sz.) találkozunk, mikor a vallásközönség megkínálatott a gróf Bethlen Gábor-féle ladamosi jószág megvételével. Az adminisztrátorok megbízattak kimerítő tájékozódás után jelentéssel. A vásár 1874 nov. 12-én történt nyilvános árverésen. Területe 330 hold 744 □-öl, az Augusztinovicsé 423 hold 450 □-öl, szabályozás által kaptunk még 30 holdat s így az egész 783 hold 1194 □-öl. Az 1883. évi vargyasi zsinat felhatalmazása alapján — szintén az Augusztinovics-alapból — 80.000 frton megvásároltatott a lukácsfalvi birtok (1884. főt. 9. jk. p.). 1889 őszén (főt. 28. jk. p.) megvettek Berde Mózsa és Benkő Mihály Alamoron egy 2137 holdas birtokot gróf Teleky Lászlótól 200.000 frton s házikezelésre állították be. Az elhatározók az volt, hogy a folyamatban levő tagosítás által egy birtokká lehet egyesíteni. Az 1890. évi főtanácson (61. jk. p.) a birtokok felügyeletére és kezelésére szabályzatot készítettek, mely az idő előhaladottsága miatt nem volt letárgyalható. Erre a főtanácsra jelentik be a Kovács Dénes-féle bágyoni hagyatéki birtokot. 1890 őszén jött a Derzsi János-féle alapítvány. 1891-ben, mikor az adminisztrátorok első ízben tesznek jelentést gazdasági ügyekről, a jelentés a következő birtokokról szól: I. Alamor, II. Augusztinovics alapítványi birtok: a) Ladamos törzsvagyon, b) Lukácsfalva szerzemény, III. Kovács Dénes alapítványi birtok. IV. Derzsi János alapítványi vagyon. E főtanácson jó (29. jk. p.) a Szabó József debreceni hagyatéka: egy ház és 2 hold 841 □-öl birtok. Ekkor hagyták jóvá Lukácsfalva eladását. 1893-ban a gazdasági jelentés már házikezelésben álló (Alamor, Pusztaszentmiklós) és bérbeadott birtokokról (Ladamos, Bágyon, Szind, Bányabükk) számol be. Közben megvették Bányabükköt: 1495 hold 1160 □-öl 75.000 frton. Ekkor jelentették be Berde fejedelmi végrendeletét. A főtanács a birtokok kezelését az Augusztinovics-féle jószág kezelését végző adminisztrátorokra bízta. Ezek: Benkő Mihály jószágigazgató, Molnár Sándor jószágfelügyelő és Benczédi

pénztárnok. Az alamori számadás felülvizsgálása alkalmával kimondta a főtanács, hogy az E. K. T. jövőre egy szakértő számvevőt vegyen fel, aki a számadást a helyszínén vizsgálja felül. Az 1892. évi főtanács a költségvetési többletből (3523 frt 98 kr.), amely előáll az Augusztinovics-alap jövedelméből, a lukácsfalvi jószág 125 000 frtéért eladásával történt jövedelem-szaporodásból, az adminisztrátori alapból beadott 10.000 frt kamatjából és a Kovács Dénes-alap 400 frttal való hozzájárulásából, a fizetéseket emelte, köztük a püspökét is 500 frttal. Mikor ez a főtanács P. Horváth Kálmánt főgondnoknak választotta, a püspök számítása az is volt, hogy mint kitűnő gazda, a kezelés körül hasznos szolgálatokat tehet. 1893-ban Berde meghalt. Hagyományával vagyunk megkétszereződött. Az 1896. évi főtanács 71. sz. a. megalkotja a jószágok felügyeletére és kezelésére vonatkozó szabályzatot (K. M. 1896. 315 l.). Eszerint a felügyeletet egy *háromtagú jószágfelügyelőség* (administratio) gyakorolja, melynek egyik tagja a pénztárnok, aztán egy gazdasági és egy jogi szakértő. A szabályzat megállapítja a jószágfelügyelőség és jószágigazgató hatáskörét, a pénztárnok, kezelőszemélyzet, erdész teendőit, eljárás módokat, fizetéseket. Életbelép 1897 jan. 1-én. A jelenlegi jószágfelügyelőség tagjai 5 évre megválasztottaknak tekintetnek.

Az 1900. évi főtanács (32. jkv. p.) a kolozsvári házak felügyeletét is a jószágfelügyelőségre bízta. Ez a bizottság kezelte a birtokokat 1902 végéig. Az 1901. évi főtanács utasítást adott a jószágfelügyelőség és gazdasági bizottság munkakörének, működésének új szabályozására. Az E. K. T. elkészítette javaslatát, melyet az 1902. évi főtanács elfogadott: *Gazdasági szabályzat a magyarországi unitárius egyház birtokai felügyeletére és kezelésére.* (főt. jkv. 70—83. l.). Ez a szabályzat a jószágfelügyelőséget és gazdasági bizottságot „*gazdasági bizottság*” név alatt egyesíti 1903 jan. 1-től. Megalkotását az tette szükségessé, hogy a főtanácson a jelölő-bizottság nehézségekre bukkant a jószágfelügyelőség és a gazdasági bizottság munkakörét illetően s nem tett jelölő javaslatot a két jószágfelügyelő és jószágigazgató személyére, hanem ajánlta a főtanácsnak, hogy a pénztárnokot (Benczédi), jószágfelügyelőket (Benkő, Molnár) és a jószágigazgatót (Albert Dénes) egy évre hagyja meg s a választást a következő főtanácson ejtse meg. A szabályzat szerint a mező- és erdőgazdasági birtokok, összes ingatlanok és épületek felett az állandó közvetlen felügyeletet és ellenőrzést a gazdasági bizottság (administratio) gyakorolja, melynek a jószágigazgató nem lehet tagja. A jószágigazgatót a gazdasági bizottság ajánlatára az E. K. T. választja állandó alkalmazással, önálló munkakörrel s vagyoni felelősséggel. Köteles Ladamoson lakni, félévenként a gazdasági bizottságnak jelentést tenni. A kezelőszemélyzet, gazdatisztek, gyakor-

nokok, számtartók a jószágigazgató közvetlen hatásköre alá tartoznak. Az erdőbirtokok gondozására egy erdész alkalmaztatik. A főtanács a javaslat elfogadása után az E. K. T.-ot megbízta a törvényben való módosítások keresztülvitelével. A bizottságot a főtanács választja az elnökön kívül 6 tagból, kik közül 4 Kolozsvárt, 2 tag pedig vidéken lakó, lehetőleg gyakorlati gazdasági ismeretekkel bíró egyházi tanácsosok közül választandó titkos szavazattal. Elnöke az egyik e végre megválasztott főgondnok. Ez a bizottság, amelyben a másik főgondnok és püspök is résztvehetnek, intézi az Augusztinovics és Berde végrendeletében megjelölt gazdasági teendőket is. A bizottság tagjának nem választható, aki a jószágigazgatóval rokonsági vagy sógorsági viszonyban van. Tanácskozásaira a jószágigazgatót a szükséghez képest behívhatja. Az 1903. évi főtanács (31. sz.) sajnálattal vevén Albert Dénes jószágigazgató azon kijelentését, hogy az új szabályzat értelmében a jószágigazgatói állásra nem reflektál, 1903 jan. 1-től 6 évi időtartamra megválasztotta Szent-Iványi Istvánt.

Most megvolt a jószágkezelőség, de az nem tudott megfelelő jövedelmet beadni a közpénztárba. Mellékelek egy kimutatást, melyet a főtanács jegyzőkönyveiből állítottam össze. Ez mutatja az 1903—1919. évek jövedelmezőségét, két év (1906 és 1909.) költségvetését és 19 év (1901—1919) vagyonmérlegét.

Költségvetés

Birtok	1906			1909			
	Leltári érték	Évi jövedelem	o/o	Terület	Leltári érték ¹⁾	Beadandó összeg	o/o
Ladamos-Alamor	488.200·13	21.919·67	4.43	3.182	613.183·66	24.500·—	4
Bún	155.132·—	9.000·—	5.86	1.131	222.420·76	8.000·—	3·6
Pusztaszentmiklós ...	144.769·—	7.000·—	4.83	579	133.721·67	6.000·—	4·5
Bányabökk	207.122·62	8.235·78	3.97	1.447	190.267·30	7.500·—	4
Bágyon	110.515·—	4.000·—	3.61	312	115.015·—	6.000·—	5·2
Debreceni Szabó J. ...	52.048·—	2.250·—	4.32	20	—	2.000·—	4
Vajdahunyad	—	—	—	20	—	180·—	4·5
Marosvásárhely	—	—	—	—	—	5.000·—	—
Összesen ...	—	52.405·45	—	—	—	59.180·—	—

¹⁾ Új értékelés alapján.

A panasz és elégtelenség nőttön nőtt. Az „Unitárius Egyház” szüntelenül szította a tüzet az E. K. Tanács minden intézkedésével szemben s állandóan támadta különösen a jószágigazgatót. Az 1905. évi főtanácson már heves tanácskozások folytak amiatt, hogy a birtokok keveset jövedelmeznek. Ferencz József szerint „nem is egészen ok nélkül”. Mert megokolt az aggodalom, hogy a deficit évről-évre megujul a költségvetésben. Ha ez krónikus betegséggé lesz — úgymond — s törzsvágyonunkból kell élni és fenntartani egyházunkat, akkor hamar és könnyen csődöt mondhatunk. Az „Unitárius Egyház” a főtanácsról referálva megállapítja, hogy a birtokok 10 évi átlagban nem jövedelmeznek 4%-ot, minek oka részben a mostoha évek és kedvezőtlen időjárás. De most mérsékli a kritika hangját s kívánatosnak mondja, hogy egyesek heveskedése méltatlan tövisszúrásokat ne ejtsen. Az 1907. évi csókfalvi zsinaton nem kis kavarodást okoztak a gazdasági kérdések. Amint Ferencz József mondja: „bizonyos, hogy ott a dolgok nem jól mennek.” Nem tudja, hol a hiba: a gazdasági viszonyok megromlásában, vagy a kezelésben. De úgy látja, maholnap kénytelenek leszünk a házikezelésről lemondani s a bérleti rendszerre menni át. A kérdést az „Unitárius Egyház” nagyon szenvedélyesen és gyanúsítással tárgyalta. Az 1907 febr. 15. szám nyílt kérdést intézett a jószágigazgatóhoz: mi az oka, hogy vallásközönségünk a tönk szélén áll, hogy Bágyon csak 2%-ot hajt? A következő számban Végh Mihály titkár felel: egyes kifejezések nemcsak a jószágigazgatót, hanem a főgondnokot, ki a korrektségnek megtestesült mintaképe, az E. K. T.-ot, az elnökséget, a központi közigazgatás minden tényezőjét gyanuval illetik. Szerinte az egyensúly megingását nem a rossz gazdálkodás okozta, hanem a kollégium felépítése, ami tetemes adósággal terhelte a közalapot. A kevés jövedelem miatt pedig országos a panasz a mostoha gazdasági viszonyokra. A vitába dr. Ferenczy Géza is beleszól (jan. 15. sz.), mert minden oldalról annyira szenvedélyesen tárgyalják, hogy úgy érzi, mulasztást követne el, ha bele nem avatkozna. Az 1908. évi főtanácson a püspöki jelentés: nagy gondot ad gazdaságaink kezelése, ami már a múlt évi zsinaton is igénybevette időnket és gondunkat. „Jelenleg már valamely gyökeres rendszerváltozásról kell gondolkoznunk, hogy birtokaink jövedelmét valami úton és módon növeljük, mert különben a befektetett tőke csakugyan elveszettnek mondható. A gazdasági bizottságnak, egy más nagyobb bizottságnak, az E. K. T.-nak a közelebbi hónapokban valóságos sisifusi munkát adott s próbakövéül szolgált a buzgóságnak s meleg érdeklődésnek. Szerette volna, ha azok, akik a vidéken gyakran oly könnyen pálcát törnek a központ felett, csak egyetlen egy gyűlésen, pedig hány volt, jelen lettek volna”.

Birtokok

Sor- szám	Birtokok	1903	1904	%	1905	%	1906	1907	%	1908	%
1	Ladamos-Alamor	10,000.—	12,000.—	2.34	24,027.— ²	4.6	11,840.92	13,150.—	2.54	15,000.—	2.8
2	Bún	8,000.—	7,548.75	4.87	6,000.—	3.9	6,000.—	7,000.—	4.55	6,172.20	3.98
3	Pusztaszentmiklós ...	6,648.—	4,000.—	2.8	3,000.—	8,000.—	5.52	4,200.—	3.3
4	Bányabükk... ..	4,576.—	6,084.60	2.94	6,165.—	3.2	6,343.28	3,903.72	1.88	7,000.—	3.4
5	Bágyon	4,098.74	3,250.—	2.94	2,000.—	1.8	2,000.—	1,700.—	1.54	4,900.—	4.5
6	Debreceni Szabó József	1,502.40	2,103.—	4.04	1,803.20	4.29	2,543.60	1,980.—	3.80	2,120.—	4.07
7	Vajdahunyad. Koncz J.	...	261.40	5.27	426.—	8.6	300.83	320.—	8.1
8	Marosvásárhelyi ház
9	Tordai gimn. vagyon...
Összesen		34,925.14	31,247.75	... ¹	44,421.20	...	32,028.68	35,733.72	...	35,712.20 ³	...

¹ A jövedelem átlagosan 1904-ben 3.73%, 1905-ben 4.17%, 1907-ben 3.30%,

² 1905-ben Ladamoshoz megvettek egy birtokot (Koréh) 30.375 K-ért.

³ E jövedelemkimutatást az U. E. (1910 febr. 15. sz.) Helyreigazítás c. közbizottság 8392 K fizetését s a megmaradó 31.320.20 K csak 2.4% jövedelmet tesz. hanem tiszta veszteség 9.529.19 K, mihez számítva az ad hoc bizottság által kifo-

Ezt a kimutatást a főtanács jegyzőkönyveiből állítottam össze a gazdasági delmezőség százaléka megállapításának helyessége nem ellenőrizhető, mert a birtokok tűnő Ladamos-Alamor 1910. évi jövedelmének a többi évekhez képest rendkívüli 1903—09. és 1910—19. évekből összehasonlítjuk, az első évek átlaga (35.757 K) és megokolja az egyház gazdálkodása által keltett általános nyugtalanságot és a lelkek nult. A kimutatásoknak hiánya az is, hogy nem lehet belőlük megállapítani az előirány-

Vagyon-

	1901	1902	1903	1904
Összes vagyon	5,477.196.85	5,816.838.91	5,843.373.98	5,899.686.96
Teher	635.570.33	1,071.972.57	1,065.764.01	1,057.946.61
Tiszta cselekvő vagyon:	4,841.626.52	4,744.866.34	4,777.609.97	4,841.740.08

	1911	1912	1913	1914
Összes vagyon	6,979.831.41	7,182.268.87	7,847.740.69	6,545.987.88
Teher	1,125.884.41	1,099.698.13	1,417.618.65	1,357.258.39
Tiszta cselekvő vagyon:	5,853.447.—	6,082.570.74	6,430.122.04	5,188.729.49

jövedelme.

1909	%	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919
11.000—	2·0	100.113 16	36.000—	36.000—	35.191 81	35.640—	35.110—	18.033·34	54.522·50	36.035—	36.075—
8.000—	5·2	7.000—	12.000—	6.000—	4.000—	865·40	6.000—	4.141 10	10 000—	15.000—	40 000—
2.500—	1·93	8.000—	8 000—	8.500—	8.500—	4 960—	8 567 50	8.800·80	9.595—	12.099—	12.100—
8.004·12	3·87	8.350—	8.700—	8·700—	8.700—	8.337—	7.180—	6.852·08	8.923 28	8 223·28	8 223 28
...	...	10.939·46	7.400 74	7.375·73	5.112·51	5.162 50	4 779 08	3.489 95	3.531·89	2.140·44	12.241 56
2.490—	4·8	1.423—	1 494—	2.588—	1.860·40	1.439·22	2.104—	1.896—	1.670—	1 955·52	5.259·76
240—	6·3	240—	525—	300—	213·54	261·06	48·37	262 23	219·73	283 10	222 62
...	5·000—	...	2 791·96	2.978·48
...	1.622·55	2.429 66	2.815·15	1 354·37	1.473·03	...
32.234·12	...	136.065·62	79.119 74	74.433·73	66.370 22	61.266·21	69.333·96	49.482·14	72.412 03	81.260 44	116.174 94

1908-ban 5·73⁰/₀, 1909 ben 4·02⁰/₀ volt.

leményében helytelennek mondja, mert levonja belőle a jószágigazgató és gazdasági De mert a vagyoneérték 40.849.39 K.-val apadt, nemhogy tiszta jövedelem volna, gásolt tartozást, a két tételben a veszteség 36.139·24 K.

bizottság évi jelentései alapján. Ezek a jelentések nem eléggé rendszeresek. A jöve-
lertári értéke nincs közölve. A százalék csak egy néhány évben van közölve. Fel-
emelkedése, ami nem tekinthető tiszta jövedelemnek. Ha a jövedelem átlagát az
az utolsó 10 év átlaga (80.591) között olyan nagy a különbség, ami teljes mértékben
idegességét, ami végül az 1909. évi főtanácson majdnem botrányos jelenetben nyilván-
zott összeget, melynek éviől-évre be kellett volna folyni a közszükségek fedezésére.

mérleg.

1905	1906	1907	1908	1909	1910
5,930.501·33	6,053.891·24	6,142.723 85	6,272.310·36	6,408.778·22	6,741.021·27
1,056.270·11	1,095.648·35	1,065.090·93	1,052.389 93	1,045.269·88	1,036.527·52
4,874.231·22	4,958.242·89	5,077.632·92	5,219.920·43	5,363.508·34	5,704.482·75

1915	1916	1917	1918	1919
7,087.129·39	9,778.790·32	9,823.692·49	10,000.511·05	10,575.861·66
1,422.455·61	2,447.048·20	2,269.271·24	2,287.926—	2,829.932·17
5,664.673·78	7,331.742·12	7,554.421·25	7,712.585·05	7,745.929·39

E főtanácson a gazd. biz. a bérletre való áttérést ajánlta a tagosítás alatt álló Bun kivételével. Az E. K. T. ajánlta Bágyon és Debrecen bérbeadását, a többieknek házikezelésben tartását; a jószágigazgatói állás betöltésének 2—3 évig felfüggesztését. A főtanácsi bizottság javaslata ez volt: E. K. T. kössön a gazdatisztekkel 5 évre oly megegyezést, hogy Ladamos-Alamor anyagi felelősség mellett legalább 19000 K-t biztosítson. Ha ez nem sikerül, leltározza és értékelje a birtokokat, szabályozza a gazdasági bizottság és jószágigazgató hatáskörét, ez időre függessze fel a jószágigazgató véglegesítését. 1909 őszére készítse elő a bérbeadást. Benkő Mihály külön javaslatot tett: a birtokok adassanak bérbe, a jószágigazgatói állás szüntessék meg; a gazdasági bizottság választassék ketté: 3 taggal állíttassék vissza a régi Augusztinovics-féle adminisztráció, a másik 4 tag pedig vegye át a Berde-birtok kezelését. Az ideiglenes jószágigazgató, bérlők az adminisztráció felügyelete és ellenőrzése alá kerüljenek a régi szabályzat szerint. A kolozsvári házak gondozása legyen a pénztárnok teendője. Az adminisztrációba nem választható a gazdasági alkalmazottal rokonságban levő egyén. Széles mederben meginduló vita keretében tárgyalta a főtanács a különböző javaslatokat több, mint 3 órán át. Végül a főtanácsi bizottság javaslata fogadtatott el azzal, hogy ha a megegyezés nem sikerül, rendkívüli főtanács hívandó össze. Ugyanekkor kimondatott az erdők állami kezelésbe vétele.

Erre az E. K. T. megállapította a minimálisan beadandó jövedelmet: Ladamos-Alamor 24500 — 4^o%, Bún 8000 — 3^o6^o%, Pusztaszentmiklós 6000 — 4^o5^o%, Bányabükk 7500 — 4^o%, Bágyon 6000 — 5^o2^o% Debreceni Szabó József-féle birtok 2000 — 4^o%, Vajdahunyad 180 — 4^o5^o%, Marosvásárhelyi ház 5000 — összesen 59180 K. A jószágigazgató és a gazdatisztek elfogadták a megállapított beadandó jövedelmet. Ezért a gazdasági bizottság ajánlotta továbbra is a házikezelés fenntartását, az E.K.T. ezzel szemben a bérbeadást. Az 1909. évi főtanácsi bizottság kemény kritikát gyakorolt. Megállapította, hogy jobb beosztással, nagyobb körültekintéssel jobb eredményt lehetett és kellett volna elérni és hogy a jelenlegi rendszer tovább fenn nem tartható s át kell térni a bérletre. Ajánlja a gazdasági bizottság feloszlatását, ehelyett állíttassék vissza a régi Augusztinovics-féle *háromtagú adminisztráció*, továbbá a Berde-vagyon kezelésére egy négytagú bizottság az egyik főgondnok elnöke alatt. Szentannai Sámuel konzistor szenvedélyesen támadó beszédben előadta, hogy a számadásokat több évre menőleg megvizsgálta, azokban több visszaélést talált s indítványozta, hogy a jószágigazgató rendelkezési jogát azonnal szüntessék meg s küldessék ki egy független főtanácsi bizottság a mulasztások, veszteségek és felelősség megállapítására.

A főtanács öttagú bizottságot küldött ki a számadások megvizsgálására, névszerinti szavazattal elfogadta a bérleti rendszert, de fenntartotta további intézkedésig a gazdasági bizottságot. A püspök szokatlannak és csaknem botrányossá fajultnak mondja a vitatkozást, melyet Szentannai rendezett, aki „valósággal okádta a kifogásokat, különösen a jószágigazgató ellen”. Még ugyanazon év nov. 21-ére rendkívüli főtanácsot kellett összehívni, mert a gazdasági bizottság azon sok támadás után, amely a jószágigazgató mellett őt is érte, lemondott s a bérleti hirdetést nem akarta megtenni. E. K. T. javasolta, hogy a főtanács fogadja el a lemondást s ezzel kapcsolatosan a püspök indítványozta, hogyha elfogadja, fejezze ki hálás elismerését és köszönetét eddigi buzgó működéseért. Ez az indítvány sok port vert fel és sok támadásnak lett kiinduló pontja. Elekes Dénes ezzel szemben azt indítványozta, hogy az elismerés tartassék függőben addig, míg a számadások letárgyalatnak. Mire a püspök visszavonta indítványát, mit most Tóth tett magáévá. A főtanácsi ad hoc bizottság javaslata az volt, hogy a főtanács 9422'40 K erejéig mondja ki a jószágigazgató és gazdasági bizottság egyetemleges felelősségét, a számvevőséget dorgálja meg s a jószágigazgatót bocsássa el. Az E. K. T. javaslata ezzel szemben: a gazdasági bizottsággal szemben további eljárásnak helye nincs, a számvevőség megdorgálása mellőztessék, a jószágigazgató elbocsátása nem megokolt és időszerű, mert működési ideje dec. 31-én letelik s a gazdaságok átvétele meg kell hogy történjék: a házikezelés vétessék le napirendről; a gazdasági bizottság szüntettessék meg s a birtokok kezelése bizassék egy háromtagú jószágkezelősegre, amely vegyen maga mellé egy szakértőt, az E. K. T. pedig bizassék meg a gazdasági szabályzat átdolgozásával. A főtanács az 1908. évi számadásokat elfogadta, a számvevőség megdorgálását mellőzte, a birtokok átvételével E. K. T.-t megbízta, a jószágigazgatói állást megszüntette s a felügyelettel a háromtagú jószágfelügyelőseget bízta meg. Tagjaiul megválasztotta Benkő Mihályt és Ürmösi Jenőt, a harmadik a pénztárnok. A lemondott gazdasági bizottságnak hálás köszönetét és elismerését fejezte ki.

A főtanács e határozatával azonban a felvert szenvedélyek nem csillapodtak le. A kérdés az Unitárius Egyház hasábjain olyan szenvedélyesen támadó hangon tárgyalatott, hogy az E. K. T. és keresztúrvidéki vezető unitárius emberek szükségét érezték annak, hogy odakiáltsák a quo usque tandem-et „az egyház zajongó gyermekeinek”. Elekes Dénes¹⁵⁹ a püspök elismerését javasló indítványát „valóságos korteskedésnek” mondja s kifogásolja azt az elnöki eljárását, hogy bevezető

¹⁵⁹ Keresem az igazságot. Unitárius Egyház 1909 dec. sz.

előterjesztéseiben a saját maga nézeteit és véleményét előadja a tanácsosok meggyőződésének irányítása érdekében. Sürgeti reformálását „az ókorból eredő házrendünknek“, centralisztikus és sokoldalúan subordinált szellemű szervezetünknek, amely a korteskedésszerű kijelentésekkel szemben nem meri véleményét őszintén nyilvánítani. *Székelykeresztúr* c. lap (1910 jan. 1. sz.) vezető unitárius férfiak meghívóját közli,¹⁶⁰ melyben azt mondják, hogy az utolsó időben tapasztalható volt, hogy „az unitárius egyház feje iránt ellenséges indulatot tápláló mozzanatok történtek és gyanítani lehet, hogy készülőkben is vannak“. Azért a meghívás, hogy kijelentsék, hogy ezzel nem azonosítják magukat. A felhívásban foglalt vád és gyanúsítás ellen az *U. E.* és munkatársai már előre tiltakoznak, valamint a szabad véleménynyilvánítás és állásfoglalás korlátozása ellen. A keresztúri lelkész kör (U. E. 1910 febr. 15. sz.) feliratban biztosítja a püspököt szeretetéről és tiszteletéről ama látszattal szemben, mintha a gazdasági bajok miatti izgalom folytán „melegségéből veszített volna a főpásztor iránti tisztelet és ragaszkodás is“. Az *E. K. T.* is szükségét látta, hogy körlevelet bocsásson ki az *U. E.* közigazgatási hatóságainkat és vezetőinket támadó és gyanúsító közleményei ellen. (K. M. 1910. 50. l.). Ebben rajzolja az utóbbi évek centrifugális eltávolódását és hidegülését, midőn hamis jelszavak szembeállítják a *központ* és *vidék* köreit, mintha amott a kijátszás, emitt az őrállás volna hívatása legjobb erőinknek s mintha a kormányzótestület gondossága nem az összességre, hanem érdekkörökre irányulna. A *Keresem az igazságot* c. röpirat „tiszteletlen hangon beszél országos közbecsülést élvező főpásztorunkról, ki működésével, kormányzói sikereivel annyi hasznos szolgálatot tett s egyéniségével minden körben annyi rokonszenvet és bizalmat ébresztett egyháza iránt, hogy őt a püspöki széken minden következő nemzedék elé példaképpül állíthatjuk s fogja is állítani az elfogulatlan egyháztörténelem“. Ezt a tiszteletlen hangot, melyet köreinken kívül is visszatetszéssel elítélnék, visszautasítják s azt a feltevést is, mintha főhatóságunk ténykedéseiben nem a köz, hanem a személyes érdekek szolgálata s az egyház megkárosítása nyilvánulna meg. A bírálatnak az a rejtett gonosz célzata, hogy éket verjen az eddig kifogástalanul bevált kettős elnökség közé s oda is a meghasonlást plántálja bele. Ez a röpirat az egyházi tanácsosokat két ellenséges táborra osztja s az övétől eltérő véleményűeket uszályhordozóknak nevezi, akik 79-en hamis taktikai vezetéssel buktatták meg a 14 harcoló igazát. Egy kis önmérséklet és szerénység többet használna a kisebbségnek is, az ügynek is. És ha még mindez in camera caritatis hangzana el, de orbi et urbe harsonázzák egymás gyalázását

¹⁶⁰ Csifó Salamon: Több világosságot. *U. E.* 1910 jan. 15. sz.

és siettetik hagyományos összetartásunk összeomlását. E veszélyes játékot nem nézheti s míg a főpásztornak meg lesz kellő alkalma a bántalmak elhárítására, E. K. T. kötelezve érzi magát odakiáltani az egyház zajongó gyermekeinek a Quo usque tandem intelmét s védelmébe ajánlani híveinknek hatóságaink intakt reputációját.

Elekes az E. K. T. körlevelére adott válaszában (U. E. 1910 febr. sz.) megismétli, hogy a javaslat az elnöki székből nem volt helyén, mert „pártos ízű” volt. Lőrinczi István, mint az U. E. szerkesztője és a Lelkészkör elnöke (u. o. márc. 15. sz.) 50 aláírással bizalmi nyilatkozatot küld a püspöknek, „kinek nevéhez egy nagy korszak és ehez a nagy korszakhoz az ő neve úgy kapcsolódik, mintha egyik lennének”. A papságnak évtizedektől fogva „nincsen — igen! ismétlem, — nincsen más vezéralakja, irányító szelleme”. Maga Ferencz József följegyzéseiben (1910. újévi refleksiói) az ügyről így nyilatkozik: „A gazdasági ügyek miatti zivatar még mind tombol. A politikai pártoskodások mintha egyházi életünket is inficiálták volna. Az U. E. megindulása óta alig tesz egyebet, minthogy közgazgatásunkat ocsárolja. Ami felülről jő s az ő irányával nem egyezik, semmi sem jó. Minden gyanúsítást összeszed s világgá dobja. Ezt az új egyházi szellemet akarják inaugurálni a régi patriárchális helyett”.

Az 1910. évi főtanácson jelentette az E. K. T., hogy kénytelen volt tiltakozni a püspök, E. K. T., sőt a főtanács ellen irányzott támadások ellen s rámutatni az ily jelenségekben rejlő, egyházunkat fenyegető veszedelemre. De minthogy több egyházkör jegyzőkönyvéből s magánosok felterjesztéseiből is meggyőződött, hogy e támadások és gyanúsítások nem találnak visszhangra oly mértékben, hogy komolyabb rendszabályozást igényelnének, sőt egyes visszautasításban is részesültek, ajánlja a főtanácsnak, nyugodjék meg az intézkedésen. A jószágfelügyelőség (Albert Dénes, Ürmösi Jenő és a pénztárnok) ugyanekkor jelentette, hogy a birtokokat a jószágigazgatótól átvette, a gazdatisztet és gyakornokot szabálytalanság és rendetlenség miatt megrovásban részesítette, de a további eljárást megszüntette. A jószágigazgatót lótartás és 5 hold birtok használata címen a kártalanítás alól felmentette. Végül: a birtokokat, Bún kivételével, ahol tagosítás foly, bérbeadta. A főtanácsbi bizottság, minthogy már korábban megállapított, hogy egyetlen szervet sem érhet a vétkes mulasztás, sőt a kellő gondosság elmulasztásának vádja sem, nem kívánt visszatérni az ügyre. És habár megállapította, hogy az előirányzat és bevétel között „nagy eltérés” (15732'79 K) mutatkozik, mégis örömeét fejezte ki azon, hogy sikerült a birtokokat „megfelelő feltételek és biztosítások mellett” bérbeadni, mert így a jövedelmezőség nem lesz annyi hullámvásznak kitéve, mint az utóbbi évek folyamán. A főtanács

mindezt megnyugvással vette tudomásul s az E. K. T.-ot útastotta a gazdasági szabályzat megfelelő átdolgozására.

Az 1911. évi főtanács örömét és elismerését fejezte ki afölött, hogy a bérletre való áttérés minden zökkenő nélkül szerencsésen megtörtént s hogy Ladamos—Alamor jövedelme 90614'93 K (jkv. 108. l.), amely szép eredmény a kedvező időjárásnak, a bérletnek, a kevés költségnek s a jószágfelügyelőség buzgó működésének tulajdonítandó, amiért köszönetét és elismerését fejezi ki. A jószágfelügyelőség elkészítette ugyan a szabályzat tervezetét, de E. K. T. a bűni tagosítás miatt felfüggesztette tárgyalását. Az E. K. T. az 1912. évi főtanácsra beterjesztvén a szabályzatot, a főtanács elfogadta azt. Eszerint a jószágfelügyelőség a régi Augusztinovics-féle adminisztráció munkakörét veszi át és 3 tagból áll: a főtanácstól választott, gazdasági szakismeretekkel bíró, lehetőleg Kolozsvárt lakó egyházi tanácsos, a jogtanácsos és pénztárnokból.

Ezután a gazdasági ügyek körüli zavarok és szenvedélyek elültek és lecsendesedtek. A nemsokára kitört világháború egy ideig elterelte a figyelmet e kérdésekről, de már az 1917. évi főtanácson megint kénytelen jelenteni az E. K. T., hogy az U. E.-ben (szerkesztő Szász András) „Lelkész“ aláírással „Főtanács“ c. alatt egy cikk jelent meg, mely az E. K. T. működését elejétől végig rosszindulattal, durván és lealázó módon bírálja. Az U. E. írói nem találják meg a kritikának azt a módját, melyet a komolyság és tisztesség megkíván. E cikk elejétől végig torzít, néhol túloz, meg nem emésztett elmélete eredményeit akarja az egyházkormányzás elvévé tenni. Rágalmaz. „Még mindig van egyházunknak elkezelhető vagyona“, mondja, ami azt teszi, hogy az E. K. T. az egyház vagyonát törvénytelenül kezelte, a maga, vagy egyesek javára fordította. Mint-hogy ez a cikk a főtanácsot is sérti, mint ellenőrt s mint az E. K. T. megbízóját, melynek minden évben megadta a felmentést, útastást kér, hogy szerzője ellen fegyelmi eljárást indíthasson. A főtanácsbi bizottság a konkrét vádak nélkül általánosságban gyanúsító s a helyzetet nem ismerőknél félremagyarázásra okot adó névtelen cikk íróját megbélyegzi, alaptalan gyanúsításait elítéli s az U. E.-et hibáztatja azért, hogy e cikknek helyet adott. A főtanács elszomorító és aggasztó jelenségnek tartja, különösen azért, mert a lap szerkesztője és írói már több ízben figyelmeztetve voltak az egyházi tisztesség megóvására. A kért felhatalmazást a fegyelmi eljárás megindítására megadta. A cikk írója (Kiss Sándor) jelentkezett, beismerte tévedéseit és bocsánatot kért.

Ezután a háború alatt gazdasági ügyekben nincs nevezetesebb mozzanat. De van annál vészesebb és katasztrófálisabb a háború után s ez a földbirtokreform. Az 1921. évi főtanács a jószágfelügyelőség jelentéséből megdöbbenéssel, a

jövő felett való mélységes aggodalommal látja, hogy az 1921. jul. 23-án kihirdetett földbirtokreform-törvény az egyházak összes ingatlan vagyonát majdnem teljesen kisajátíthatónak és a gazdasági viszonyokhoz mérten ijesztően alacsony árért megváltandónak mondja ki. Másfelől meg az államsegélyt sem kapván meg a szükséges mértékben, az egyház létalapját látja megingatottnak s szomorú, mert majdnem minden erejét a hasznos, építő munkától elvonó, sorvasztó küzdelmes jövőnek néz elébe, mely az egyház fennmaradását teszi kérdésessé. Ha a törvény végrehajtása bekövetkezik, E. K. T. útasíttassék minden törvényes eszköz felhasználására s különösen arra, hogy a törvényben előírt minimumot legjobb belátása szerint jelöltesse ki s tarthassa meg az egyház számára. A főtanácsi bizottság azt javasolta, hogy egy öttagból álló ideiglenes agrár-bizottság küldessék ki a birtokok lehető megvédelmezésére s általában a szükséges teendők végzésére. Három év múlva, 1924-ben, az E. K. T. jelentést tett a kisajátításokról. Az egyház birtoka a belsőségekkel és erdőkkel együtt 6965 hold 1207 □ öl. Ebből megmaradt: 600 hold erdő, 46 hold szántó, 33 hold kaszáló és gazdasági épületek udvarral és kertrészekkel. Kisajátítottak 6283 holdat (90,2%) a minimális 10,000 lejjel = 62,850.000 lej. Ezzel szemben a kisajátítási ár hozzávetőleges becsléssel 3—4 millió, de nem készpénzben, hanem 5% kamatozású járadéklevelekben.

Egyházközségeink 10950 hold 1268 □ öl vagyonából 5107 holdat sajátítottak ki, tehát körülbelül felét (46,6%). Körülbelül 50 millió kárt szenvedtek eklézsiáink. Sok eklézsiának a törvényben biztosított minimumot sem hagyták meg. Az a terület, mely egyházközségeinknek hiányzik, de a törvény szerint azokat illetné, 5500 hold. Különösen a Berde-alapítványt érte súlyosan a reform. Ennek rendeltetése az volt, hogy naponként 200 középiskolai tanuló kenyerét (Berde-cipó) biztosítsa. Ebből az 1400 hold terjedelmű ingatlanból mindössze 2 hold belsőséget hagytak meg. A 113 egyházközségnek 5847 hold 183 □ öl ingattana maradt meg, beleértve a művelhető földeket, erdőket, udvart, kertet, szőlőt, cintermet, temetőt, terméketlen területet, nádist stb. Az agrártörvény szerint járó földilletményből mindössze 4 egyházközség részesült. Ezek összesen 28 hold 600 □ öl művelhető földet, 5 hold erdőt, 3 hold temető területet kaptak.¹⁶¹

¹⁶¹ Sulyok—Fritz: Erdélyi Magyar Évkönyv 1928—1929. 68. l.